

УДК 159.9.018

DOI 10.18372/2786-5487.1.16693

Павленко Марина,
аспірант, старший викладач,
Київський інститут водного транспорту
імені Петра Конашевича-Сагайдачного
Державного університету інфраструктури та технологій,
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ПРОФІЛАКТИКИ МОБІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

***Анотація.** Важливу роль відіграє запобігання насильству та мобінгу. Для цього потрібні заходи на рівні школи, в соціальній системі класу та заходи, що стосуються окремих осіб. Фізична та психологічна безпека, позитивні стосунки в школі є важливими критеріями шкільного клімату.*

***Ключові слова:** мобінг, профілактика, освіта, насилля, цькування*

***Annotation.** Prevention of violence mobbing plays an important role. This requires activities at the school level, in the social system of the classroom and activities related to individuals. Physical and psychological security, positive relationships at school are important criteria of the school climate.*

***Key words:** mobbing, prevention, education, violence, baiting*

Проблема мобінгу, як педагогічна, була окреслена ще в 60-80-х роках минулого століття у Швеції, потім у Німеччині, Польщі та інших країнах Європи і станом на сьогоднішній час вона вийшла за межі взаємин міжособистісного рівня і локального характеру та набула ознак глобальності та має значний соціальний резонанс. Масштаби поширення, а також загрози, пов'язані із наслідками для психічного здоров'я жертв мобінгу. Завдання освіти щодо створення безпечного освітнього середовища для дитини посилюють потребу більш глибокого наукового аналізу даного негативного явища. Мета

нашої статті – проаналізувати міжнародний досвід профілактичних заходів спрямованих на попередження мобінгу у освітньому середовищі.

У наукових джерелах J. Junger-Tas Kesteren, (1999), S. Limber (1999), D. Olweus (1978; 1999), L. Bond, J.B. Homas, K. Rubin, D. Cornell, P. Sheras, J. Cole (2006), L. Dorothy (2010), C. Rose, D. Espelage (2010; 2012), Т. Алексеєнко (2011, 2012), О. Корабльова (2019), С. Стельмах (2011), R. Gladden, A. Vivolo-Kantor, M. Hamburger, C. Lumpkin (2013), А. Губко (2013), S. Hymel, S.M. Swearer (2015) мобінг розкривається, здебільшого, як: соціально-психологічне явище; деструктивна взаємодія; підтип агресії, який може приймати різні форми вияву (фізичні, словесні); усвідомлене насилля над слабшими, нездатними себе захистити. Умови впровадження інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки в умовах школи досліджували Р. Безпальча, О. Романова, Л. Лушпай, Д. Соловйов [1, с. 13]. Дослідження Х. Леймана [7, с. 120] та Е. Адамсона [2, с. 55], дали чіткі визначення поняття мобінг та класифікували його як «психологічний терор», що вчиняється систематично. Вперше термін «мобінг» використав Конрад Лоренц в 1958 році. Мобінг (від англ. «to mob» – переслідувати, нападати гуртом) – це явище, коли група чи частина її членів систематично здійснює напади і чинить «цькування» когось із членів цієї групи з метою послаблення його позиції у групі чи навіть витіснення з неї.

В Законі України Про загальну середню освіту одним з завдань освіти є виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я. Сучасна школа повинна навчити підростаюче покоління успішно долати складні ситуації на особистому життєвому шляху, оптимально використовуючи при цьому свої психологічні якості [9, с. 22].

Знаючи глибинні причини мобінгу, ми можемо управляти процесами попередження мобінгу та процесами долання його наслідків. Мобінг не лише є

сам по собі психічною травмою для жертв та їх оточення, а й є результатом попереднього травмування групи, до якої належать жертви:

- надзвичайна сила емоцій, які виявляють учасники ситуацій насильства;
- дії моберів погано ними контролюються та погано усвідомлюються;
«сліпа, незряча ненависть»;
- задоволення від насилля, жага помсти;
- група знімає обмеження на вияв морально несхвалюваних дій, рідна група дозволяє насилля;
- фіксація сцен мобінгу (фільмування на відео, фото): «ось він момент мого самозвеличення», «приниження в публічному просторі жертви», а значить я можу шантажувати такими фото жертву та подовжувати ці життєві моменти. Створення ситуації керування подіями.
- несправедливість і сила звинувачень, публічність приниження та відмова рідної групи від захисту свого члена – ознаки мобінгу як процесу травмування.

Такі характеристики вказують на те, що мобінг є яскравим прикладом прояву негативних та перенесених у підсвідомість, непрояснених, пригноблених та невідрагованих, попередньо накопичених емоцій людини. Відповідно це свідчить, що у групі де присутнє цькування відсутній досвід або наявність безпечного середовища, а також досвіду здорового реагування на травмуючі події. Відсутня можливість проговорити суперечливі емоції та довіра між членами групи [4, с. 3].

Відповідно з метою попередження прояву насилля, мобінгу у освітньому середовищі важливим аспектом є формування в шкільному класі безпечного середовища спілкування, де можна буде говорити про свої емоції і за це буде несоромно. Педагогам важливо бути спостережливими, вчасно помічати конфлікти, які назрівають у дитячому колективі та ретельно дотримуватись

алгоритму дій реагування на випадки цькування та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти відповідно до Наказу МОН №1646 від 28 грудня 2019 року та лист-роз'яснення до цього наказу від 4 квітня 2020 року.

Загалом на законодавчому рівні заборона мобінгу та його проявів запроваджена у Данії, Норвегії, Німеччині, Польщі, Італії, США, Великобританії, Квебеку, Франції. Важливо також зазначити, що у деяких європейських країнах створені організації для протидії мобінгу. Так, в Німеччині 12 грудня 1995 року була створена Асоціація по боротьбі з психосоціальним стресом і мобінгом (Gesellschaft gegen psychosozialen Streß und Mobbing e.V.), в Італії така асоціація була створена у 1996 році.

Аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду свідчить про те, що проблема мобінгу є надзвичайно складною для подолання. Профілактична робота передбачає діагностику (прямий або опосередкований збір відповідної інформації щодо проявів мобінгу у шкільному колективі), цілеспрямовані заходи (налагодження системи виховної роботи зі школярами з використанням інтерактивних форм роботи та застосування методів арт-терапії для зняття агресії і реабілітації жертв мобінгу; обговорення проблеми мобінгу у класах, на загальношкільних і батьківських зборах; запровадження медіації; навчання шкільного персоналу стратегіям профілактики цькування і втручання при виникненні насильства серед дітей); моніторинг ситуації.

Першу експериментальну програму щодо боротьби зі цькуванням запропонував у 1982-1984 рр професор Ден Олвеус (Берген, Норвегія) для боротьби з проявами агресії та насилля. Приводом стало самогубство трьох норвезьких хлопчиків після постійних і грубих знущань з боку однолітків. Вона пройшла апробацію в 42 норвезьких школах [14, с. 7]. Моніторинг її ефективності здійснювався через вісім і двадцять місяців після закінчення цього експерименту. Упровадження програми в освітні установи відбулося у законодавчому порядку в масштабах всієї країни.

Визнана у всьому світі програма Дена Олвеуса орієнтована насамперед на

шкільний та класний клімат і базується на таких принципах:

- сердечність, інтерес та відповідальність дорослих;
- чіткі межі неприйнятної поведінки учнів;
- послідовна, але не ворожа реакція на порушення правил;
- певний рівень спостереження та контролю;
- дорослі, які мають авторитет.

Окремі заходи програми Дена Ольвеуса стосуються таких рівнів: рівня школи (наприклад, покращений нагляд за учнями на перервах, підготовка вчителів, обговорення правил поведінки та заходів між вчителями та батьками);

- рівня класу (наприклад, проти агресивної поведінки, регулювання спору, рольові ігри для вирішення соціальних проблем, кооперативних форм навчання);

- рівня кожного учня (наприклад, серйозні дискусії з агресивними учнями та їх батьками, цілеспрямована підтримка жертв, психологічні заходи у школі).

Цей підхід охоплює всіх, хто втягується в жорстокий конфлікт між вчительсько-шкільним персоналом і батьками, кривдниками та жертвами і однокласниками. Важливим є раннє втручання з метою попередження насильства. Оскільки стратегія боротьби з проявами насилля у шкільному середовищі була випробувана у багатьох школах, з цією програмою пов'язані успіхи і в Німеччині [5, с. 222].

У Великобританії упроваджено програму Д. Таттума (Tattum, 1997). Структурно вона складається з трьох етапів реалізації: робота з кризою (кризове втручання), інтервенція і профілактика. Стадія профілактики передбачає проведення спеціальних уроків або курсів-модулів, що навчають адекватної поведінці у ситуації цькування і конфлікту.

В Австрії розроблено та упроваджено модель «служби підтримки учнів» (Н. Cowie і S. Sharp, 1996). У відповідності до неї учні на добровільних засадах навчаються за програмою тренінгів розвитку здібностей до емпатії й

конструктивного вирішення конфліктів; шкільна адміністрація надає їм ресурси і повноваження для роботи з агресорами та жертвами цькування. Особистість у просторі виховних інновацій проходить регулярну супервізію. Подібна форма роботи служить поширенню психологічної культури. З метою зменшення агресивності і цькування у навчальному закладі варто запровадити тренінги з розвитку асертивної поведінки. У різних формах роботи необхідно докладати зусиль для подолання егоцентризму, формування та розвитку у школярів загальнолюдських і моральних цінностей, критичного мислення, толерантності у ставленні до індивідуальних відмінностей різних людей, навичок безконфліктного та конструктивно розв'язання міжособистісних проблем. З цією метою можна використувувати соціально-інтерактивний театр і форум-театр як інтерактивні форми профілактики соціальних проблем, а також соціальне проектування, тьюторство, соціально-емоційне навчання.

Будучи однією з країн, які борються із насиллям та цькуваннями, Канаді вдалося розробити корисну схему протидії цьому явищу.

Ключовими положеннями вищезазначеної схеми є втручання на трьох рівнях (вся шкільна спільнота, учнів, які тільки починають знущатися або над якими знущаються, та учнів із серйозними поведінковими розладами, спричиненими мобінгом); залучення батьків та місцевої громади до ініціативи. Слід зазначити, що залучення широкої громадськості може

підвищити ефективність заходів попередження та протидії цькування у освітньому середовищі. Крім того, залучення здобувачів освіти до розробки та реалізації програми може значно підвищити їхнє почуття

відповідальності до ініціативи. За результатами канадських досліджень саме відповідність матеріалів віковим особливостям дітей відіграє ключову роль у досягненні мети ініціативи. Важливим

методом попередження та протидії цькуванню вважається

залучення гендерного підходу. Це визначається тим фактом, що цькувань та реакції на нього можуть значно відрізнятись у хлопчиків та

дівчаток. Тому саме гендерним відмінностям у методах протидії й попередження насилля та цькування присвячена б значна кількість програм, листівок та книг [6, с. 127].

Досвід Велико Британії у попередженні та подоланні явищ насилля та цькування в учнівському середовищі полягав у тому, що у 2006 році Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації та стратегії, спрямовані на запобігання й викорінення насилля та цькувань в середніх школах. Було визначено, що кожна школа має прийняти Статут щодо попередження цькувань та насилля, залучати до роботи батьків, громаду, учнів, представників органів управління освітою, церкву, поліцію. Також необхідним було призначення педагога або психолога штату, який має відповідати за вирішення питань, пов'язаних із цькуванням і до обов'язків якого належало б спостереження за поведінкою учнів, консультування та надання необхідної допомоги. Основними заходами в просвітницько-профілактичній роботі в школах Великої Британії є внесення у навчальні програми питань, пов'язаних із булінгом та мобінгом, які присвячені основам психології, соціального життя та здоровому способу життя; соціальні заходи, відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів стосовно питань цькування та попередження його випадків.

Важливою комплексною формою соціально-педагогічної роботи щодо попередження цькування серед дітей є проведення Антинасильницького тижня в школі. Цей захід спрямований на формування неприйняттого ставлення до явища цькування, а його ефективність полягає в комплексності, оскільки передбачає поєднання різних форм роботи (бесіди, відеолекторії, виставки, тренінгові заняття), а також у всеохоплюваності (залучено всіх учнів школи, педагогів, батьків і громадське самоврядування). Антинасильницький тиждень у школі сприяє кращому усвідомленню учнями своїх прав, свобод та обов'язків, розвиває розуміння та повагу до відмінностей між людьми, інформує про сутність і види цькування, його

наслідки, можливості надання дитині кваліфікованої психологічної допомоги. [10, с. 222].

У США і Канаді створюється команда з найактивніших, позитивних з лідерськими якостями учнів школи так звана «Link Crew». Їх спеціально готують і відбирають для того щоб вони були наставниками для молодших дітей. За кожним з них закріплюється певний клас і кількість учнів. Вони повинні цікавитися проблемами закріпленими за ними дітей, всіляко допомагати їм. Старшокласники краще адаптовані до школи та зможуть допомогти майже в усіх проблемах, про можливе цькування вони також дізнаються першими. Курує «Link Crew» шкільний психолог або один з найкращих вчителів школи. Одну годину в тиждень всі члени команди повинні провести за заняттям, теми яких мають таке спрямування: Як правильно слухати, коли мало часу? Як познайомити дітей? Як допомогти вирішити конфлікти? Що робити, якщо зустрівся з цькуванням? У США і Канаді участь в команді розглядається як повноцінний шкільний предмет, за який учні, що потрапили в Команду, отримують оцінку.

У Казахстані існує «Рада батьків» під час якої школа можна знайти відповідального батька, наприклад співробітника органів внутрішніх справ, прокуратур або юриста, керівника або військового. Вони розглядають випадки цькування за заявою вчителя або жертви і забезпечують доведення до стадії виконання санкцій щодо кривдника. Також існує метод «Правила школи». Як тільки батьки віддають дитину до школи, вони отримують лист з текстом, який повинні прочитати разом з дітьми. На аркуші будуть представлені основні правила цієї школи, в кількості не більше 8. Позиція заявляється чітко – цькування неприпустиме. За порушення цих правил застосовуються певні санкції. [5, с. 223].

Республіка Корея, Філіппіни, Чилі, Мексика змінили свій закон і прийняли нові акти для захисту дітей від проявів мобінгу та булінгу у школах, шкільні знущання підпадають під дію відповідних законів, які мають більш широку

сферу застосування, такі як антидискримінація, права людини та закони рівності. У Великій Британії знущання охоплені Законом про освіту та інспекцію 2006 р., Незалежними типовими правилами шкіл 2010 року, Законом про рівність 2010 року.

В Україні проблемою насилля активно опікується Уповноважений Президента України з прав дитини (омбудсмен). Український інститут дослідження екстремізму та Інформаційне агентство «Главком» за підтримки Уповноваженого президента України з прав дитини презентували спеціальний проект з протидії цькуванню в школі «Стоп шкільний терор» («Безпечна школа»). Працює Національна дитяча лінія довіри громадської організації «Ла-Страда» (за коротким номером 116-111). Упроваджується Програма «Профілактика та подолання булінгу у закладах освіти» (Укладач Е. Воронцова), діє всеукраїнський проект Шкільний офіцер поліції, який дає можливість закладам освіти співпрацювати з поліцією у напрямку профілактики мобінгу та цькувань в учнівському середовищі. У 2017 році в Україні створено Управління ювенальної превенції, що є результатом виконання «Пекінських правил», ухвалених Генасамблеєю ООН, де чітко вказано, що в правоохоронній системі мають бути «дитячі» поліцейські, які добре володіють законодавством, пройшли відповідну підготовку та працюють з дітьми, що вчинили правопорушення або стали свідками, жертвами злочину. В навчальних закладах реалізується проект «Школа і поліція». У 2018 році у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, який передбачає штрафи за здійснення цькувань. У рамках закону до відповідальності можуть бути притягнені діти, їхні батьки, вчителі та директор школи. На профілактику мобінгу і булінгу потенційно працюватиме і розвиток інклюзивного освітнього простору, зокрема створення у школах інклюзивних класів.

На сьогоднішній день серед проявів прояву насилля в освітньому середовищі актуальним є мобінг. Він може приймати форми антисоціальної

поведінки, такі як образа, вимагання, фізичне насильство, поширення чуток, виключення з соціальних груп, псування майна, а також загрози. Головними формами мобінгу є психологічний тиск та фізичне насильство. Сьогодні мобінг в багатьох країнах сприймається як серйозна проблема, з якою потрібно боротися.

У багатьох європейських країнах соціальні працівники та психологи проводять різні тренінги з дітьми, навчають втручанню та попередженню знущань, роз'яснюють наслідки мобінгу, способи допомоги та підтримки жертви від моберів. Під час просвітницько-профілактичних занять експерти розігрують різні ситуації з метою відпрацювання навичок. Така система боротьби з проявами насилля схожа з нашою, українською, де такі заняття проводять психологи та соціальні педагоги, класні керівники закладів освіти, шкільні офіцери поліції та фахівці сектору ювенальної превенції. З метою протистояння поширенню мобінгу у закладах освіти необхідно використовувати напрацьовані методи боротьби з цією проблемою у різних країнах та впроваджувати їх під час проведення профілактичних заходів для формування безпечного освітнього простору.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Т.Ф. Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості / Т.Ф. Алексєєнко // Шлях освіти. 2012. №2. с. 12-16.
2. Adamson, L. (1990). The Relation Between Attachment and Social Competence in Peer Relations in Early Childhood. Unpublished PhD. thesis. USA: Boston University.
3. Байбородова. Л, Кораблева. А. Воспитание толерантности у школьников в процессе совместной деятельности. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 2013. Вип.17, 500 с.
4. «Булінг як групова травма: Що з цим робити?». Інститут

соціальної та політичної психології. <https://ispp.org.ua/2021/11/15/buling-yak-grupova-travma-shho-z-cim-roboti> (Дата звернення: 11.02.2022 р).

5. Вовк О. «Більше ніяких шансів для булерів». Збірник тез доповідей учасників XXI студентської науково-практичної конференції іноземними мовами. «Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід)». Харків, 2020. с.222-223. Режим доступу: <http://univd.edu.ua/uk/dir/2357> (Дата звернення 11.02.2022 р)

6. Горян С. Попередження та протидія булінгу у закладах середньої освіти: досвід Канади. Збірник тез доповідей учасників XXI студентської науково-практичної конференції іноземними мовами. «Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід)». Харків, 2020. с.127. Режим доступу: <http://univd.edu.ua/uk/dir/2357> (Дата звернення 11.02.2022 р)

7. Глушко Н. Соціалізація дезадаптованих підлітків у сучасному освітньому вимірі. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук.праць. Кіровоград: Імекс-ЛТД.2013. Вип.17, 500с.

8. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (редакція від 21.08.2013 р.): постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України/[офіційний веб-портал] // <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011%D0%BF/page>.

9. Закон України Про загальну середню освіту (редакція від 28.09.2017 р.) // Верховна Рада України /: [офіційний веб-портал] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14/page>. // (Дата звернення 11.02.2022 р)

10. Курасов М, Синельник К. Булінг як форма насильства. Методи боротьби з булінгом. Збірник тез доповідей учасників XXI студентської науково-практичної конференції іноземними мовами. Харківський національний університет внутрішніх справ. «Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід)». Харків, 2020. Режим доступу:

<http://univd.edu.ua/uk/dir/2357>

11. Leyman H. (1990) Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5, 119-126.
12. Нагірняк М., Різванова С. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 червня 2020 р.; [за заг. ред.: Нагірняка М.Я.]. – Львів : ЛДУ БЖД, 2020. – 285 с.
13. Olweus D. (1978) *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Oxford, England: Hemisphere xiii, 218 p.
14. Olweus, D., Limber, S & Mihalic, S. (1999). *Bullying prevention program*. In D. © Copyright 2013 Child Trends - All Rights Reserved. 6. Page 7.
15. Olweus, D. (1996). *Bully/victim problems in school*. *Prospects*, 26,331-359.
10. Olweus, D. (2003). *A profile of bullying*. *Educational Leadership*, 12-17.
16. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Видання друге, доповнене та оновлене. – Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020.
17. Rigby, K. (2004). *Bullying in childhood*. (Eds. P. K. Smith, & C. H. Hart). *Blackwell Handbook of Childhood Social Development*. USA: Blackwell Publishing. 349-5680.
18. Swearer S., Espelage D.L., Vaillancourt T. & Hymel S. What can be done about school bullying? Linking research to educational practice//*Educational Researcher*. - 2010. - Vol. 39(1).P. 38-47.
19. Junger-Tas J., Kesteren J. Van. *Bullying and Delinquency in a Dutch School Population, 1999*, The Hague (Netherlands): Kugler Publications. - 354 p.